

Recenziók

Lukács László: A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében c.könyvéről

A 366 oldalas, rengeteg fotóval, felméréssel, rajzzal illusztrált kötet létrejöttéről a szerző a bevezetőben és az utószóban vall. A helyszíni kutatásra a veszprémi Bakonyi Múzeum támogatásával, Lackovits Emőke vezetésével megszervezett káli-medencei történeti és néprajzi kutatás keretében került sor 1981-1987 között. A számos intézményből, egyetemről érkező néprajzosok mellett történész, levéltáros, lelkész, önkéntes gyűjtő tagjai is voltak a kutatócsoportnak, akik egy-egy téma vizsgálatát vállalták fel. (Némi késéssel én is csatlakoztam a kutatócsoporthoz, és a káli-medencei közös gyűjtő-utak, konferenciák legszebb élményeim közé tartoznak, soha később hasonlóan jól szervezett, közös vállalkozásban nem volt részem.) Évente több alkalommal is sor került közös gyűjtésre, ahol a csoport tagjai tapasztalataikat még azon frissiben megbeszélhették, átadhatták egymásnak. Szállásunkon, Szentbékállán és Köveskálón a település társadalmába is beépültünk, adatközlőink közül sokkal tartós kapcsolatban maradtunk. Köszönhető ez annak is, hogy a csoport tagjai helyi konferenciákon számoltak be kutatásaikról, s ezeken az eseményeken a falubeliek közül is sokan részt vettek.

Noha a kutatási eredményekről 3 konferencia-kötet és számos tanulmány, cikk megjelent, a Káli-medence népi kultúrájáról tervezett monográfia nem készült el. Ezért is öröndetes, hogy Lukács László a Káli medence népi építészetével kapcsolatos kutatásait most olyan mélységű és részletességű kötetben adja közre, amire a tervezett monográfia egy fejezete nem adott volna módot. Az itt ismertetett könyv előzménye Lukács Lászlónak 1989-ben írt, 1990-ben megvédett kandidátusi disszertációja. Ennek szerkezetét követi a könyv, kiegészítve az értekezés lezárását követően, (pl. a millenniumi ünnepek idején) szép számmal megjelent néprajzi, helytörténeti publikációkból és a szabadtéri múzeumokba ke-

rült, vagy tájház funkciót nyert építmények vizsgálatából nyert újabb ismeretekkel

A *Bevezetésben* (I. fejezet) a szerző ismerteti a vizsgált falvakat, azok fő jellemzőit. A nagyjából hasonló földrajzi, ökológiai viszonyok mellett igen sokszínű a vizsgált települések társadalmi, vallási összetétele: a kúriális falvak (Balatonhenye, Kővágóörs, Monoszló) közül Köveskál mezővárosi rangra emelkedett, ezekben a református, ill. Kővágóörsön az evangélikus nemesi elem a lakosság 40-50 %-át alkotta, a katolikusok többnyire a cselédek, beköltözött, beházasodott lakosok voltak. Jelentős volt a nem teljes jogú nemese, agilisok száma is. A jobbágyfalvak földesurai részint a Veszprémi Püspökség, részint a Veszprémi Káptalan, ill. kisebb birtokosok voltak. E zömmel katolikus lakosú falvakban csupán 1-2 nemesi jogállású lakos élt.

A falvak ismertetése után a szerző ismert alaposágával felsorolja a Káli-medencét érintő korábbi kutatásokat, belefoglalva az 1981-ben indult Káli-medencei kutatás során készült publikációkat is. Ezt követően ismerteti munkájának célját, módszerét, forrásait. A munka célja egyrészt a Káli-medence eddig csak hézagosan feltárt népi építészetének részletes bemutatása, elsősorban saját terepkutatásai, néprajzi adatgyűjtése, levéltári kutatásai alapján. Az adatgyűjtés nemcsak a lakóházak morfológiai leírására vonatkozott, de kiterjedt azok átalakítására, az emlékezettel feltárható korábbi állapotok regisztrálására, és a házat építtető, használó családok vagyoni, társadalmi státusának feltárására is. Tekintettel a kutatott terület társadalmi sokszínűségére, a szerző figyelme kiterjed a kisnemesi és honorációr réteg lakóházaira, parókiákra, uradalmi épületekre is. Mindehhez az adatközlők információin túl családai, egyházi levéltárak anyagát, jegyzőkönyveket, számadáskönyveket, hagyatéki leltárakat is felhasznált. Vizsgálatai során különös figyelmet fordított azoknak az építészeti elemeknek a fel-

tárására, dokumentálására, amelyek szakirodalmi ismeretei alapján alapvetően fontosak a káli-medencei épületek dunántúli kapcsolatrendszerének a meghatározásához. A szerző saját gyűjtésein kívül felhasználta az Országos Műemléki Felügyelőség, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum adattáiraiban fellelhető felméréseket, fotókat, rajzokat, gyűjtéseket is.

A leíró részt követő elemző-összehasonlító részben Lukács László elsősorban publikált források alapján kísérli meg feltárni a kapcsolatokat a Dunántúl különböző tájainak építkezésével, hogy elhelyezhesse a Káli-medence népi építézetét egy szélesebb összefüggésrendszerben.

A mű II. fejezete (*A lakóházak morfológiai leírása*) a népi építészeti munkákban szokásos tagolásban részletezi a lakóházak jellemzőit. A fejezetet a szerző a *falazat* ismertetésével kezdi. A sövényfalra vonatkozó sporadikus adatok ismertetése után arra tér ki, milyen tényezők kellettek ahhoz, hogy a kőépítészlet a társadalom minden szintjén általánossá váljon. A Balaton-felvidék és a Déli-Bakony ui. Magyarország legfontosabb, legkiterjedtebb kőépítkezési területe. Foglalkozik a kőbányákkal, mészegetéssel, a kőfal rakásának technikájával, a kőművesekkel. A *födém* ismertetésénél kitér a figyelmet szentel a keresztirányú mestergerendának, mint olyan archaikus elemnek, amely a lakóház táji kapcsolatainak meghatározásánál jelentőséggel bír. Kitér a födém faanyagára, annak beszerzésére is. Lukács László burgenlandi tanulmányútjainak köszönhetően már korábbi cikkeiben, tanulmányaiban feltárta a Káli-medencének a Felső-Őrséghez fűződő kapcsolatait, ami a bor és a fa építőanyag cseréjében is megnyilvánult. Ugyancsak részletesen foglalkozik a boltozott födémekkel, amelyek a Káli-medencét meghatározó kőépítkezés jellegzetességei. Falvanként felsorolja, illusztrálja a csehüveg-boltozatos és dongaboltozatos födémek összes előfordulását, mindig kitérve az építetők, használók társadalmi státusára. A dominánsan ollószáras-szelemenes *tetőszerkezet* ismertetésénél kiemeli a Káli-medencében gyakori, és csak a kőépítészeti területre jellemző megoldást, amikor a taréjszelemet az oromfalak, ill. belső csúcsfalak, vagy a padlástérben emelt falpillérek tartják. Ez a (véleményem szerint elsősorban a Káli-medencére jellemző)

megoldás lehetőséget adott a ház szélességének növelésére, ezáltal másfél traktusos házak építésére. A héjazat alfejezetben a szerző ismerteti a Káli-medencében elterjedt giccás, kettőzött zsúpfedést és a nádfedést is, a technikai megoldásokat saját adatközlőinek szavaival és archív forrásokkal illusztrálva. Közli a helyi elnevezéseket is. Hasonló alapossággal ismerteti Lukács László a lakóházak *tüzelőrendszerét*, hisz a tüzelőberendezés, füstelvezetés Batty Zsigmond rendszerezése óta kitüntetett jelentőséggel bír a háztípusok, házvidékek meghatározásában. A Káli-medence eredendően füstöskonyhás házterület, amelyben már a 18. században megjelent a szabad kémény a társadalom rangosabb rétegeinél, s a két füstelvezetési rendszer változó arányban egymás mellett élt. A szerző minden emléket részletesen leír, fotókkal, rajzokkal dokumentál, nagy súlyt fektetve az átalakítások menetére, a ház építetőknek, lakóinak vagyoni-társadalmi állapotára. Lukács László sok archív forrást is felhasznált: helyi lelkészek feljegyzéseit, s különösen élvezetesek a gyakran idézett irodalmi részletek. (A füstöskonyha előnyeiről pl. Berzsenyi Dániel szemléletes leírását idézi).

A füstöskonyhákat ellenőrző korombíráknak korábban külön tanulmányt is szentelt. Egy helyi kőműves utódaitól szabadkéményes lakóház tervrajzát is sikerült fellelnie. A szerző részletesen ismerteti a konyhai és szobai tüzelőket, azoknak a füstelvezetés modernizálásával párhuzamos változását. A következő alfejezet a *lakóház külső megjelenésével* foglalkozik, különös tekintettel a vakolatdíszekre (ezekről korábban közös füzetet is jelentett meg Somogyi Győzővel, akinek rajzai ebben a könyvben is szép számmal szerepelnek) és a táj népi építészeti domináns különféle tornácokra. A szerző nagy figyelmet szentel a Balaton-felvidéken elterjedt harántboltíves tornácoknak és az arkádsoros tornácok különböző változatainak, nem különben a kiugró tornácoknak. A tornáctípusok korát, eredetét, az építetők társadalmi szintjét is igyekszik kideríteni, ismertetve a néprajzi, műemléki szakirodalomban fellelhető különféle véleményeket is a tornácok eredetéről, a népi építészetben való elterjedéséről. A társadalmi háttér felderítése teszi lehetővé, hogy meghatározott épületszerkezeti elemeket, füstelvezetési módokat meghatározott vagyoni-társadalmi

szinthez köthessen (pl. a füstöskonyha és szabad kéményes konyha, vagy a pilléres, harántboltíves és az árkásoros tornácok, vagy a csehsüveg-boltozatok esetében). A lakóház morfológiai leírása az *alaprajz* tárgyalásával zárul, ami szorosan kapcsolódik a tüzelőrendszerhez (külön bejáratúság a füstöskonyhás házaknál – rendszerint egyetlen bejárat a szabadkéményes házaknál). Itt hangsúlyosan foglalkozik a szerző a szoba vagy kamra funkciójú keskeny „benyilókkal”, a ház kétmenetűvé, másfél traktusossá alakulásával. (A benyilók használatára Arany János Toldijából idéz részleteket.)

A házak morfológiai leírását bő illusztrációs anyag követi, ami egységben mutatja be az eddig elemenként tárgyalt épületeket. Lukács László épületszerkezeti leírásai precízek, szakmailag kifogástalanok – ami nem csoda, hiszen szinte elsőként, elvégezte a Budapesti Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karán 1976-ban indult műemlékvédelmi szakmérnöki képzést.

A III. fejezet címe: *A Káli-medence a Dunántúl népi építészetében*. Ebben a szerző a leíró részben ismertetett morfológiai elemeket veti össze a Dunántúl különböző tájainak építészetével, kimutatva az egyezéseket és eltéréseket. Itt tanulságos, hogy a kő építőanyagra való áttérés miként módosította a faépítéshez kapcsolódó elemeket. (Elég itt a füstöskonyhák füstelvezetésének különböző megoldásaira, az ollószárakat helyettesítő belső csúcsfalakra, falpillérekre, vagy a tornácokra hivatkozni.) Összehasonlító adatait elsősorban a néprajzi szakirodalomból meríti, de felhasználja a középkori ásatások eredményeit és a műemléki szakirodalom adatait is, hogy egy-egy építészeti elem, jelenség eredetét, elterjedésének, a népi építészetbe való bekerülésének útját, ill. használóinak körét minél pontosabban meghatározza, Ismerteti a kérdéshez kapcsolódó különböző szakmai véleményeket is. Ehhez a fejezethez is gazdag illusztrációs anyag tartozik.

A IV. Összefoglalás c. fejezetben a szerző összegzi a táji mikro-analízis és a dunántúli összehasonlító vizsgálat eredményeit. Megállapítja, hogy adatai alapján a Káli-medence a Balatonfelvidéket és a Déli-Bakonyt magába foglaló mezozóna része, nem önálló mikro-zóna. Lukács

László legfontosabb, összegző megállapításait szó szerint idézve:

„A dunántúli füstöskonyhás makrozóna mezozónáiban tapasztalt táji különbségek a XIX. században már legtöbbször az azonos irányú fejlődésnek csupán időbeli különbségei. Az egész makrozónában a XIX. században – alapvetően társadalmi-vagyoni helyzetűtől meghatározottan – kétféle füstelvezetést alkalmaztak, amelyek közül a házon belüli vagy a kéménnyel történő füstelvezetés megjelenésének időpontja, egymáshoz viszonyított aránya a különböző mezozónákban más és más. Nem tekinthető a Káli-medence reliktum-területnek sem, mivel a részben szülő monokulturás gazdálkodást folytató, korábban kuriális községei népi építkezésükben az archaikus elemek jó részét maguk mögött hagyták, s az új elemek korai bevezetésével a makrozónán belül is a fejlődés élvonalában álltak.”

Ezt követi a vizsgált morfológiai elemek dunántúli kapcsolatainak felsorolása. Noha a szerző disszertációja készítésekor a Néprajzi Atlasz lapjait még nem használhatta, mára már elkészült Borsos Balázs munkájának eredményeként a Magyar Néprajzi Atlasz adatainak számítógépes klaszteranalízise a magyar nyelvterület kulturális régióinak meghatározására. A nagyszabású munka foglalkozik az egyes kulturális aspektusok, így a település-építkezés alapján kimutatható kulturális tagolódással is, érdemes lenne saját eredményeit összevetni a klaszterezéssel nyert térképepekkel.

Az *Utószóban* (V. fejezet) a szerző ismerteti a kandidátusi disszertációja megírása óta eltelt időben született publikációkat, amiket beépített a jelenlegi kötetbe. Felsorolja mindazokat a tanulmányokat, cikkeket, előadásokat is, amelyek saját, Káli-medencei kutatásaiból születtek. Végül megemlékezik mindazokról, akik munkája létrejöttét elősegítették. A szerző kitér azokra a változásokra is, amelyek a Káli-medence falvaiban a kutatás óta eltelt több mint 3évtized alatt végbementek. Az emlékezetes kutatásokat fotókkal illusztrálja. A tanulmány VI. fejezete a közel 16 oldalas *irodalomjegyzék*.

VII. fejezetként Lukács László közli Barabás Jenőnek és Füzes Endrének az *opponensi véleményére adott válaszát* is. Ebből kiderül, hogy kutatásai azért korlátozódtak csak a lakóházra,

mert a településsel, lakáskultúrával, a gazdasági épületekkel valamint a szőlőhegyi építkezéssel a kutatócsoport más tagjai foglalkoztak.

Lukács László VIII. fejezetként a kötet végére illesztette az 1984-es 1. Finn-Ugor Szimpóziumra készített német nyelvű előadásának szövegét (*Veränderungen der Volksarchitektur im Káler Becken im 18-20. Jahrhundert*), ami a német nyelvű rezümét pótolja. Az illusztrációkhoz is készültek német nyelvű feliratok.

A Káli-medence népi építészetét megőrkítő munka, és az abból született kiadvány a szerző szavaival „értékmentő, értékrögzítő és értékközvetítő” szándékú. A terepmunka kezdetén felmérhető volt az a pusztítás, pusztulás, amit az előző 4 évtized politikája a helyi társadalom szellemi és anyagi világában okozott. A kutatás még jó időben történt: az akkor 70-80 éves adatközlőink még fel tudták idézni a füstökonyhák világát, némelyek még éltek abban, használatból

is ismerték. A helyiek a kutatócsoportot mindig szívesen fogadták, támogatták. Ma már hasonló kutatást aligha lehetne megszervezni. Mára a vizsgált falvak lakossága nagyrészt kicserélődött, akad falu, ahol helybéli születésű lakos alig van. A Káli-medence divatba jött. Az értékmentésnek köszönhetően azonban az épített örökség a „bebírók” számára is érték, és a házukat igényesen felújítani szándékozók számára Lukács László könyve nemcsak tudományos értékű, de gazdag adattárat is biztosít. A könyv, ami családi vállalkozás is, hisz a német fordítást fia, Miklós készítette, méltó tisztelgés a szerző édesapja, Lukács József kőművesmester emléke előtt.

Lukács László: A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében. Szent István Király Múzeum közleményei A sor. 52. sz. Szekesfehérvár, 2017. 366 p.

H. CSUKÁS GYÖRGYI

Erdélyi menekültek Magyarországon 1988-1989 „Illegális bevándorlók”, vagy üldözöttek?

Kaszás Veronika történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Gondolat Kiadó által még 2015-ben megjelentetett könyvében (ami a doktori disszertációján alapul) az erdélyi menekültek magyarországi helyzetét boncolgatja 1988-1989-es években, akkor, amikor a bipoláris világrendszer megdőlése sorra döntötte le a hidegháborús falakat. A rendszerváltozás éveinek bűvkörében a magyarországi menekültügyi történetek fontos állomását dolgozza fel a könyv, ötvözve a tényleges tettek, valamint diplomáciában, társadalmi szervezetek, egyház által elvárt kisebbség és menekültügyi kérdés rendezésének módjait az „internacionalista testvériség” szellemében.

A Varsói Szerződés egységének demonstrálása mellett, Magyarország elsőként csatlakozott az 1951.évi genfi menekültügyi egyezményhez, amely új égíszet nyitott a menekültek számára, elsősorban a romániai kisebbségek részét képező erdélyi magyaroknak. A könyv igen részletes, gazdagon átlátható történelmi kontextusba helyezi a témáját. Fontos koncepció, hogy nem csak a tényleges menekültérkezést vizsgálja, hanem

az előzményeket is, amelyre a szakirodalomban, legalábbis ilyen alapossággal, még nem volt példa. A korábban több ízben is megírt személyes visszaemlékezések, a történészek pontosítási kísérletei mellett, kevés szó esett korábban a jogi előkészületekről. A Románia és Magyarország közötti „népek közötti barátság építőköveire” hivatkozva, göcsörtös út vezetett az 1989.március 14-án aláírt genfi menekültügyi egyezményig. Az 1987-1989 közt nagy számban érkező erdélyi menekültek létszáma a magyar döntéshozókat komoly dilemma elé állította. A szerző az „erdélyi menekültek” kifejezést, mint jelenséget fogalmazza meg. Tág értelemben értelmezi, beleértve a nem magyar nemzetiségű román államolgárokat is. A legvidámabb barakk hirtelen 13 ezer hivatalosan elismert, végül 20 ezer összesített létszámú befogadott menekültnek kellett helyet biztosítson, amelynek megvalósítását a szocialista blokk írott-íratlan ideológiai kötelezettségei fogták sáttába a magyar kül- és belpolitikában. A könyv jól mutatja a visszás történelmi állapotot, jól ábrázolva a hétköznapi és politikai csatározások

színtere közt élő civilek mozgását. A Szovjetunió szövetségeseként, és Varsói Szerződés tagjaként létező Magyarország meghasonlott állapotát színes, átfogó és hiteles módon ábrázolja.

A magyar történelem állandó viszontagságait okozó létállapotot, a saját érdekeit Nyugaton képviselni igyekvő, de Kelet felé elkötelezett megosztottságot is érzékelhetővé teszi. A szerző foglalkozik a romániai kisebbségpolitikával a világháborút követően, amely a kivándorlás okait rejti magában, s amely legális és illegális formában zajlott le. A magyar állam erdélyi magyarság felé való kötelezettségei, de a nem magyar állampolgárok helyzetének kezelése máig érzékeny és aktuális kérdés, a ma már létező egyszerűsített honosítási eljárás ellenére is.

A könyv jól ábrázolja a Vöröskereszt, Vörösféldhold Nemzetközi Mozgalom alapelveit és segélyezési határvonalait. A szerző komoly hangsúlyt fektetett a nemzetközi egyezmények és tevékenységek diplomáciailag kivitelezett módszereinek feltárására, ahol az egyház és az állam cselekvési ideje évekenbeli eltérést mutat. Az evangélikus kötelezettségek tetteket igényeltek, s nem állami apparátus által elodázott akcióterveket. Az erdélyi menekültszolgálat, a rákosszentmihályi gyülekezet szolgálata a közhangulatot írja le. A Romániában zajló falurendezés és falurombolás világszinten is ellenérzéseket kiváltó eseménysorozata komoly sajtóvisszhangjainak széles palettáját is áttekinti a szerző. A Nyugati és az úgynevezett szocialista országok véleményeit szembeállítva, a romániai közhangulatot közé ékelve, csillogó ékkövét képezi a műnek, hiszen a régi bipoláris rendszer attitűd és annak kormányzati viselkedését helyezi párhuzamba, amely olyan átfogó képet nyújt a „gulyáskommunista” Magyarországon kívüli államok életszínvonal és politikai berendezkedéséről, hogy nem kétséges a könyv létjogosultsága. A tartalom fontos részét képezi, a világsajtóba való kitekintést követően, a nemzetközi jog által elfogadott és politikai államok által más-más arányban alkalmazott kisebbségvédelemre vonatkozó szabályozásai. Az ENSZ-dokumentumok ismertetését követően, a

regionális szervezetek, egyezmények és nyilatkozatok útvesztőjében a multilaterális fórumokon való fellépés vonásait vizsgálja az író, amely egy olyan kardinális egyezményt alkotott, mint az 1951.évi genfi menekültügyi egyezmény. A konvenció által alkalmazott „menekült” fogalmát viszi át a teljesen az írás, vonatkoztatva azon egyénekre, akik bizonyos okokból kifolyólag saját szülőföldjüket elhagyni kényszerülő állampolgárok. A szocialista tömb tagjaként csatlakozott Magyarország számára az emberség és a tartás kérdésévé vált a konvencióhoz való csatlakozás, hogy így legális védelmet nyújthasson az erdélyi magyar kisebbség számára. Ez a szimbólikus jelentésű nyitás nem csak magyar állampolgárságú, de emberi jogaikban megtipított ezreknek hozott változást, amely aztán új fejezetet nyitott a történelemben, csakúgy, mint az 1951. évi genfi egyezmény, amely az elmúlt két évben ismét meghatározóvá vált a magyar intézkedési morálban.

A feldolgozott levéltári anyagok, történeti források, érintett személyekkel készített interjúk, jól dokumentált és kiváló hivatkozásokkal tarkított mű az örökös magyar állapot, a több tíz között parázsló helyzetet és megoldási eljárásokat szemlélteti. Magyarország kisebbségpolitikai törekvései szerves részét képezi nemzeti értékeinek, 1988-1989 közt és 2015-ben is, akárcsak az azóta eltelt években. A könyv jól tagolt, részletes, de mégis teljes képet ad a kor hangulatáról és lehetőségeinek határaitól. A hiányosabb képi ábrázolás a koncepció részét képezheti, miszerint nem személyes elfogultság vagy érzellemmel töltött könyv írása volt a cél, ahogyan azt Kaszás Veronika leszögezte, hanem egy történelmileg pontos és hiteles ábrázolása a rendszerek változásának megkezdése elején.

Kaszás Veronika: Erdélyi menekültek Magyarországon 1988-1989 (Út a menekültkérdés tagadásától az 1951.évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig)

GÁSPÁR ANIKÓ